

1932., nije mogao odlučivati o žalbama na provođenje pojedinih zakona, za što su bili zaduženi sudovi, nego eventualno mijenjati postojeće zakonske propise i tako utvrđivati kako će se oni provoditi u budućnosti.

Isto tako, iako autor navodi da je djelovanje Želimira Mažuranića bilo manje upadljivo jer tada nije bio član vladajuće stranke (str. 138), upozorio bih da je on zapravo bio jedan od istaknutijih ljudi bliskih režimu. Kao takav, najprije je bio jedan od ministara u jugoslavenskim diktatorskim vladama nakon 1929., a potom je u nekoliko navrata kraljevim ukazom (ne izborima) bio postavljen za člana Senata Kraljevine Jugoslavije. Dapače, u listopadu 1936. postao je predsjednik Senata.

Zaključno moram istaknuti da je unatoč navedenom *From Grand Estates to Grand Corruption* monografija u kojoj autor iznimno precizno ocrtava konture sustavne korupcije u doba Kraljevine Jugoslavije. Akteri tih događaja, koruptivne mreže (piramide), strukturne i situacijske promjene u tadašnjem jugoslavenskom društvu i državi opisani su kombinacijom klasičnoga historiografskoga deskriptivskog pristupa i saznanja istraživanja srodnih tema. Arhivsko istraživanje bilo je, kao što je istaknuto, vrlo detaljno, pri čemu je konzultirano šest arhiva iz Njemačke, Hrvatske i Srbije. Prikupljeno gradivo je raznorodno, ali i izrazito komplementarno, te na temelju pogleda raznih aktera uključenih u taj slučaj autor vrlo vješto sastavlja ovu hvalevrijednu studiju slučaja korupcije u međuratnoj Jugoslaviji.

Stipica Grgić

Mateja Čoh Kladnik, Jelka Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji. Kazenske ustanove v Ljubljani in okolici, 1945 – 1954* (Ljubljana: Studijski center za narodno spravo, 2024), 326 str.

Tema postojanja kaznenih ustanova (logori, zavodi za prisilni rad, kazneno-popravnih domovi, radni i okružni zatvori te zatvori Službe državne sigurnosti) na prostoru Jugoslavije od kraja Drugoga svjetskog rata pa sve do sredine pedesetih godina i danas je vrlo aktualna u historiografiji, ali i u široj javnosti. Ne baš česta i detaljna arhivska građa svakako otežava cjelovita istraživanja. Ova knjiga nastavak je istraživanja predstavljenog u monografiji pod naslovom *V senci Beethovne* 3, koju su 2022. u Ljubljani priredile Mateja Čoh Kladnik i Petra Grabovec.

U novom nastavku autorice Čoh Kladnik i Piškurić na temelju brojnoga arhivskoga gradiva i memoarske literature opisuju pozadinu rada zatvorskih ćelija kao integrativnoga dijela kaznene politike nakon Drugoga svjetskog rata u Sloveniji. U uvodnom dijelu (str. 7–19) ispravno navode da je Komunistička partija Slovenije na kraju rata revolucionarnim putem ovladala političkim,

vojnim, ali i represivnim aparatom. Preuzela je ključne elemente zakonodavne i izvršne vlasti i započela obračun sa stvarnim i potencijalnim neprijateljima. Kaznene ustanove bile su dio represivnoga aparata, a najveći broj osuđenih odnosio se na političke zatvorenike. Glavno kazneno djelo prema *Zakonu o krivičnim djelima protiv naroda i države* bilo je gotovo svako djelovanje koje je bilo usmjereno protiv opstojnosti nove države i njezina poretka.

Većina poslijeratnih logora na području Slovenije bila je pod upravom OZNA-e/UDBA-e. Dio logora od početka 1946. preorganiziran je u zavode za prisilni rad, koji su najesen iste godine ukinuti, pa su kazne oduzimanja slobode odsluživane u kazneno-popravnim domovima/zavodima. U ljeto 1949. ponovno su ustanovljeni radni logori, koji su egzistirali do 1951. i donošenja *Kaznenoga zakona*. Iz navedenoga je očito da sustav kaznenih ustanova nije bio usmjeren samo na izvršavanje kazni, nego je imao i važnu ulogu u projektima gospodarske obnove zemlje i provedbi planiranih petoljetki. Veća prijelomnica po pitanju izvršavanja kazni bio je i sukob s Informbiroom, nakon čega je započeo obračun s „unutarnjim” neprijateljima, tj. simpatizerima Sovjetskoga Saveza.

Prvo poglavlje detaljno analizira nastanak i organizacijsku strukturu Ministarstva za unutarnje poslove, koje čini nezaobilaznu sastavnicu u razumijevanju rada i djelovanja sustava kaznenih ustanova nakon Drugoga svjetskog rata na ovim prostorima (str. 21–43). Od početka rujna 1945. pri tome ministarstvu organiziran je i poseban odjel zadužen za izvršavanje kazni. Preko njega se nadgledao i koordinirao rad svih zatvora, kaznenih zavoda i logora na području Slovenije. Autorice nas upućuju na strukturne promjene unutar Ministarstva, pitanja prostorne nadležnosti i imenovanja osoba koje su do ukidanja Ministarstva u siječnju 1953. vodile i bile odgovorne za pitanja provođenja kaznene politike.

Iduće stranice vode nas kroz organiziranje kaznenih ustanova u Sloveniji od 1945. do 1951. (str. 45–78). To se u prvom redu odnosi na zatvore u Ljubljani i Novom Mestu, kaznionicu u Mariboru, logore u Bresternici, Studencima, Kranju, Teharju i Kočevju te sudske zatvore u Mariboru. Na svim tim lokacijama bilo je mnogo manjkavosti. Nedostajalo je prostora, posebice zato što je dio navedenih prostora koristila i OZNA za svoje zatvorenike, po zimi u barakama nije bilo grijanja, kuhinja nije bila dovoljna za opskrbu. Otegotna okolnost bila je i činjenica da je veliki broj zatvorenika korišten i kao radna snaga. Uslijed toga zatvorenici su bili iznimno lošega zdravstvenog stanja i nerijetko se među njima širio pjegavi tifus, a medicinska skrb bila je izrazito loša. Zatvorenici su bili dužni sudjelovati i u „političkom preodgoju”, o čemu su uprave kaznenih ustanova posebno vodile brigu. U monografiji su nam prikazane i strukturne promjene unutar kaznenih institucija, pri čemu svakako treba spomenuti reformu s kraja 1949., kad su zatvori razvrstani u kategorije A, B, C i D – s obzirom na broj zatvorenika i veličinu gradova u kojima se nalaze. Zatvori u Sloveniji spadali su u kategorije C i D. Posebna pozornost posvećivala se osiguranju kaznenih ustanova te izboru ljudstva za

taj odgovorni zadatak. Stoga ne treba čuditi podatak prema kojem su krajem ljeta 1945. na osiguranju kaznenih zavoda i logora radile 332 osobe, od čega 281 čuvar. S najviših razina dolazili su brojni prigovori na kadar zaposlen na tim zadacima, posebice s obzirom na razmjerno visok broj zatvorenika koji su uspijevali pobjeći, no većina provedenih izmjena nije urodila većim plodom.

Sljedeće poglavlje odnosi se na tadašnje propise o izricanju i izvršavanju kazni (str. 79–100) na temelju kojih su osobe kazneno gonjene i osuđivane na gubitak slobode, prisilni rad te društveno koristan rad. U prvom redu to se odnosilo na *Zakon o vrstama kazni*, *Zakon o suzbijanju nedozvoljene špekulacije i gospodarske sabotaže*, *Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države*, *Kazneni zakon*, *Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira*, *Zakon o izvršenju kazni* i dr. Autorice detaljno opisuju proceduru provedbe važećih zakona kroz različita povjerenstva i komisije te sve objektivne i subjektivne okolnosti koje su utjecale na točnu primjenu zakonskih odredbi. Kako i same napominju, u ovom slučaju najvažniji element kazne bio je „preodgoj” osuđene osobe te razvijanje pravilnoga odnosa prema društvenim dužnostima.

Središnji dio knjige odnosi se na kaznene ustanove u Ljubljani i njezinoj okolici, poglavito centralne zatvore Državne sigurnosti te pojedine lokacije tajnih zatvora (str. 101–130). Centralni zatvor OZNA-e nalazio se na prostoru nekadašnjih Prisilnih radionica na Poljanskom nasipu u Ljubljani. Prema iskazima, taj zatvor bio je potpuno izoliran, kontroliran, s podzemnim bunkerima i savršeno je odgovarao postavljenom zadatku, a to je provođenje istražnoga postupka za osobe osumnjičene za politički kažnjiva djela. Prvi zatvorenici pristigli su u zatvor već 12. svibnja 1945. Autorice detaljno i poimence utvrđuju članove uprave centralnoga logora u navedenom razdoblju. Na osiguranju zatvora od 1945. do 1953. radila su najmanje 82 stražara. Zatorska svakodnevnica uključivala je loše uvjete u zatvorskim ćelijama i samicama, noćna ispitivanja, fizička i psihička zlostavljanja, strogu disciplinu, lošu prehranu, nedovoljnu zdravstvenu skrb i iznuđivanja priznanja o počinjenju kaznenih djela. Prema arhivskim dokumentima, ti su zatvori djelovali do kraja 1953. i kroz njih je prošlo oko 12.000 pritvorenika.

Slijedi poglavlje o Kazneno-popravnom zavodu/domu (KPZ/KPD) Ljubljana (str. 131–180), koji se od početka 1946. nalazio u prostorijama nekadašnjega sudskog zatvora na Miklošičevoj cesti 9. Po izgradnji je u njega moglo biti smješteno 380, a prema potrebi i do 500 zatvorenika. Krajem ljeta 1946. KPZ se sastojao od 60 samica, 21 ćelije za dvije osobe i 42 grupne ćelije, u kojima je bilo 913 zatvorenika (660 muškaraca i 253 žene). Preko sto ljudi radilo je na osiguranju KPZ-a, a oni su se često žalili na loše uvjete stanovanja, što se odražavalo i na slabo provođenje discipline. S obzirom na pretrpanost prostorija, uprava je sve veći broj osuđenika slala na prisilni rad izvan zavoda, poglavito na brojne radove na izgradnji i popravcima. Fizički rad bio je važan element u „preodgoju” osuđenika, pa su tako organizirane mnoge obrtničke djelatnosti (krojačnica, obučarstvo, stolarstvo, knjigovežnica i dr.). Osim toga, dostupna radna snaga bila je i zamašnjak za gospodarski razvoj zamišljen

kroz petoljetke. „Preodgoj” je uključivao i dodatnu izobrazbu osuđenika gledanjem politički usmjerenih filmova i sudjelovanjem na predavanjima. Uključivani su u šahovske grupe, zbor, tečajeve opismenjavanja i dr. Zdravstveno stanje osuđenika bilo je loše, poglavito kao posljedica slabe ishrane. Od 1948. započinje znatan rast zatvorenika u KPD-u Ljubljana te njihov rad na poslovima izvan KPD-a. Povećanje broja zatvorenika utjecalo je i na pogoršanje životnih uvjeta, manjak hrane, slabu higijenu i nedostatak potrebne opreme, obuće i odjeće. Postojeće stanje nastojalo se poboljšati tijekom 1950., kad su unutar KPD-a izvedeni građevinski radovi koji su trebali popraviti životne uvjete zatvorenika, no ukupno stanje nije se mnogo popravilo. Konstantu su predstavljala preseljenja iz ćelije u ćeliju, boravci u samicama i „bunkeru”, fizička i psihička zlostavljanja, doušnici te nehuman tretman stražara i uprave – sve do ukidanja KPD-a Ljubljana 1. siječnja 1954.

Zadnje poglavlje odnosi se na različita gradilišta i logore u Ljubljani i okolici (str. 181–225), gdje su osuđenici izvršavali svoje kazne društveno korisnog rada. Tako su primjerice aktivno radili na obnovi dvorca u Igu, gradnji tvornice Litostroj, hidrocentralama Moste i Medvode, Domu Narodne milicije. Autorice analiziraju i manje istražene logore u Šiški, Trnovu i Tacnu. Razmjerno cjelovita arhivska građa omogućuje nam da vrlo dobro pratimo život kažnjenika, njihove zadatke, iznimno lošu prehranu i higijenske uvjete koji su vladali te strog tretman osoba zaposlenih na osiguranju. Sva sjećanja analizirana u ovom poglavlju govore o izgubljenoj ljudskosti, razočaranju i beznadnosti.

Završni dio knjige čini zaključak (str. 227–231), a u prilogima nam autorice donose biografije osoba koje su bile dio organa unutarnjih poslova i sistema za izvršavanje kazni (str. 235–268), popis zakona o izricanju kazni na temelju kojih su sudovi i upravni organi izricali kazne gubitka slobode, prisilnoga i popravnoga rada te društveno korisnog rada (str. 270–279) te popis zakona o izvršavanju kazni (str. 280–291). Nakon toga slijede sažetak na engleskom jeziku (str. 293–298), popis korištenih arhivskih izvora i literature (str. 299–313), popis korištenih kratica (str. 315–318) te imensko kazalo (str. 319–326).

U knjizi su prvi put objavljene različite fotografije i dokumentarno gradivo poput npr. važnog zemljovida s dosad utvrđenim lokacijama kaznenih ustanova u Ljubljani i njezinoj bližoj okolici. Vrijedan su doprinos i pojedini statistički podaci prikupljeni iz arhivskih materijala.

Kaznene ustanove bile su dio poslijeratnoga represivnog aparata pomoću kojega se vlast obračunavala sa svim stvarnim i potencijalnim neprijateljima. Najveći broj osuđenih osoba nakon rata odnosio se na političke zatvorenike. Izvršavanje kazni gubitka slobode, prisilnoga rada ili kazneno-popravnoga rada značilo je primjenu fizičkoga i psihičkoga nasilja, pri čemu je u velikom dijelu proces dehumanizacije započeo već pri uhićenju. Osuđene osobe korištene su kao radna snaga i važan čimbenik u ostvarivanju gospodarskoga rasta i programa petoljetki. Iznimno važan zadatak kaznenih institucija u poratnom razdoblju odnosio se i na (pre)odgoj pojedinaca, tj. – kako se navodi

u Uputi Ministarstva za unutarnje poslove iz ljeta 1946. – bili su to „rasadnici čovjeka novog kova – poštenog, punopravnog radnika i državljanina FNRJ” (prijevod M. G. R.). U tom cilju vlast je, kao što i cijela knjiga svjedoči, koristila sve mogućnosti koje je imala na raspolaganju.

Martina Grahek Ravančić

Mira Kolar-Dimitrijević, *Igor Karaman. Život, djelo i doprinos ekonomskoj povijesti Hrvatske* (Zagreb: Plejada, 2023), 238 str.

Unatoč visokoj životnoj dobi, Mira Kolar-Dimitrijević ne posustaje u pisanju relevantnih historiografskih studija. Njezina posljednja knjiga biografija je povjesničara i sveučilišnoga profesora Igora Karamana. Ovakve biografske posvete zaslužnim hrvatskim povjesničarima rijetka su pojava u hrvatskoj historiografiji i publicistici. Na taj je način ova knjiga iznimno zanimljiva i važna ne samo stručnoj, akademskoj publici nego i široj javnosti zainteresiranoj za intelektualnu povijest XX. stoljeća.

Knjiga se sastoji od ukupno – uključujući zaključak – 15 poglavlja: „Uvod” (str. 13–18), „Obitelj i porijeklo” (str. 19–24), „Školovanje i prvo zaposlenje” (str. 25–29), „Rad u Državnom arhivu u Zagrebu od 1953. do 1959.” (str. 30–50), „Karaman, prvi predavač gospodarske povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1959.-1987.)” (str. 51–73), „Karaman kao predstojnik Instituta za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti u Zagrebu (1974.-1977.)” (str. 74–77), „Karamanov rad u Savezu povijesnih društava Jugoslavije (1972.-1976.)” (str. 78–85), „Karaman, suradnik JAZU i voditelj Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zagrebu od 1979. do 1982.” (str. 86–95), „Karamanov rad od umirovljenja 1987. do ponovne reaktivizacije 1991. godine” (str. 96–98), „Karaman u Republici Hrvatskoj (1990.-1995.) ili padanje s vrha na dno režimske historiografije” (str. 99–128), „Problemske teme kojima se bavio Karaman ili pokušaj sintetiziranja Karamanova rada” (str. 129–148), „Karamanove kolektivne monografije” (str. 149–158), „Prema sintezi gospodarske povijesti” (str. 159–163), „Karamanova suradnja s inozemnim znanstvenim institucijama, arhivistima i povjesničarima” (str. 164–194). Na kraju knjige nalazi se zaključak, bibliografija radova Igora Karamana, kazalo imena i bilješka o autorici studije.

U uvodnome poglavlju autorica objašnjava motivaciju za pisanje ove studije te ističe da je glavni razlog potreba za upoznavanjem sveukupne, a ne samo akademske, javnosti s velikim i važnim opusom hrvatskoga povjesničara Igora Karamana. Smatra da se u njegovim radovima reflektiraju sve ključne promjene u strukturi i temeljnim karakteristikama hrvatskoga gospodarstva unutar procesa dugoga trajanja, od ranih procesa modernizacije pa sve do